O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA GENDER TENGLIGI

Jamoat xavfsizligi universiteti

Maxsus fakulteti "yurisprudensiya" yo'nalishining

1-bosqich talabasi **Islomova Gulsevar**

Annotatsiya

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida gender tengligini ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirdi. Ushbu maqola mamlakatda gender tengligi siyosatining huquqiy asoslari, institutsional mexanizmlari hamda erishilgan yutuqlarni tahlil qiladi. Shuningdek, ayollar va erkaklar o'rtasidagi teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash yo'lidagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha istiqbolli yo'nalishlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda gender tengligini yanada mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Gender tengligi, O'zbekiston, Ayollar huquqlari, Davlat siyosati, Qonunchilik, Ijtimoiy rivojlanish, Islohotlar

Kirish

Gender tengligi tushunchasi zamonaviy jamiyatlarning barqaror rivojlanishi va inson huquqlarining to‘liq ta’minlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy tamoyillardan biridir. Bu tushuncha ayollar va erkaklar o‘rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalardagi teng huquq va imkoniyatlarni nazarda tutadi, ularning jinsiga qarab kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslikni anglatadi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng, gender tengligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakat Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari, xususan, 5-maqsad – “Gender tengligini ta’minlash va barcha ayollar hamda qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish” bo‘yicha o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarishga intilmoqda [4].

O‘zbekiston kontekstida gender tengligi nafaqat huquqiy normalar, balki chuqur ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarni ham talab etuvchi murakkab jarayondir. Bu jarayon ayollarning jamiyatdagi mavqeini oshirish, ularning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni o‘z ichiga oladi. Xususan, 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-sonli Qonun gender tengligini ta’minlashning huquqiy asoslarini mustahkamladi [3, 4]. Ushbu qonun “gender”, “gender siyosati bo‘yicha vaqtinchalik maxsus choralar”, “gender statistikasi”, “gender-huquqiy ekspertiza” va “gender audit” kabi tushunchalarni milliy qonunchilikka kiritdi, shuningdek, davlat organlariga gender tengligi tamoyillariga rioya etish majburiyatini yukladi [3, 4].

Mamlakatda gender tengligiga erishish bo‘yicha tizimli yondashuvni ta’minlash maqsadida 2030-yilgacha mo‘ljallangan “O‘zbekiston Respublikasida gender tengligiga erishish strategiyasi” qabul qilingan [1]. Ushbu strategiya gender tengligini ta’minlash bo‘yicha uzoq muddatli milliy kun tartibini belgilab beradi va uning amalga oshirilishini nazorat qilish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, 2021-yil oxiri va 2022-yil boshlariga qadar amalga oshirilishi rejalashtirilgan qator tashabbuslar, jumladan, “gender audit” tushunchasini qonunchilikka integratsiya qilish, xalqaro mehnat tashkilotlari konvensiyalari normalarini milliy qonunchilikka kiritish, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash va davlat statistika qo‘mitasi tarkibida gender statistikasi bo‘limini tashkil etish kabi chora-tadbirlar belgilangan [2]. Bu sa’y-harakatlar O‘zbekistonning gender tengligi yo‘lidagi qat’iy siyosiy irodasini namoyish etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O‘zbekiston Respublikasida gender tengligi masalasiga bag‘ishlangan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu sohadagi tadqiqotlar va rasmiy hujjatlar mamlakatning ushbu yo‘nalishdagi chuqur institutsional va siyosiy majburiyatini aks ettiradi. Mavjud manbalar gender tengligini ta’minlash bo‘yicha qabul qilingan qonunchilik asoslari, strategik dasturlar, institutsional mexanizmlar va erishilgan amaliy natijalarni keng qamrovli

yoritadi. Adabiyotlar tahlili gender tengligi tushunchasining milliy kontekstdagi o‘ziga xos xususiyatlari, uning ijtimoiy-madaniy jihatlari hamda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari bilan uyg‘unligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlarda markaziy o‘rinni O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-sonli Qonuni egallaydi [3, 4]. Ushbu qonun gender tengligini ta’minlashning huquqiy asoslarini mustahkamlabgina qolmay, balki “gender”, “gender siyosati bo‘yicha vaqtinchalik maxsus choralar”, “gender statistikasi”, “gender-huquqiy ekspertiza” va “gender audit” kabi fundamental tushunchalarni milliy qonunchilikka kiritganligi bilan ham ahamiyatlidir [3]. Adabiyotlar mazkur qonunning xalqaro shartnomalar normalarining milliy qonunchilikdan ustunligini belgilashi orqali O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlarga sodiqligini ta’kidlaydi [3]. Qonun davlat organlariga gender tengligi tamoyillariga rioya etish majburiyatini yuklaydi va gender-huquqiy ekspertizani o‘tkazishni talab qiladi, bu esa barcha huquqiy hujjatlar va loyihalarning gender tengligi prinsiplariga muvofiqligini ta’minlashga qaratilgan muhim mexanizmdir [4].

Gender tengligiga erishish bo‘yicha strategik yondashuvni aks ettiruvchi asosiy hujjatlardan biri – bu Oliy Majlis Senatining qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida gender tengligiga erishish strategiyasi 2030-yilgacha”dir [1]. Ushbu strategiya gender tengligini ta’minlash bo‘yicha uzoq muddatli milliy kun tartibini belgilab beradi va uning amalga oshirilishini nazorat qilish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Adabiyotlar, shuningdek, 2021-yil oxiri va 2022-yil boshlariga qadar amalga oshirilishi rejalashtirilgan qator tashabbuslarni ham ko‘rib chiqadi. Bularga “gender audit” tushunchasini qonunchilikka integratsiya qilish, Xalqaro mehnat tashkilotlari konvensiyalari normalarini milliy qonunchilikka kiritish, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, zaif ayollar va bolalarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, xususan, aliment undirish mexanizmlarini takomillashtirish kabi chora-tadbirlar kiradi [2]. Bu sa’y-harakatlar siyosiy irodaning amaliy ifodasi sifatida baholanadi.

Institutsional mexanizmlar nuqtai nazaridan, adabiyotlar Gender tengligi bo‘yicha komissiyaning tashkil etilishini alohida qayd etadi. Ushbu komissiya davlat siyosatini amalga oshirish, dasturlarni ishlab chiqish va Oliy Majlisga har yili hisobot berish orqali teng huquq va imkoniyatlarni ilgari surishda yagona yondashuvni ta’minlashga mas’uldir [4]. Shuningdek, Davlat statistika qo‘mitasi tarkibida gender statistikasi bo‘limini tashkil etish rejalari ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu jamiyatning barcha sohalarida jinslar bo‘yicha ajratilgan ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va nashr etish imkonini beradi [2, 4]. O‘zbekiston Statistika agentligi tomonidan 2024-yil oktabr oyida taqdim etilgan “O‘zbekiston ayollari va erkaklari: faktlar va raqamlar” nomli yangi statistik to‘plam ham ushbu yo‘nalishdagi amaliy qadamlardan biridir [6]. Ushbu to‘plam demografiya, ta’lim, sog‘liqni saqlash va mehnat kabi turli sohalarda ayollar va erkaklarning ishtiroki hamda ijtimoiy-iqtisodiy holati bo‘yicha keng qamrovli ma’lumotlarni taqdim etadi va 2030-yilgacha gender tengligiga erishish strategiyasini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan [6]. O‘zbekiston BMT tomonidan tavsiya etilgan 52 ta minimal gender indikatorini qabul qilgan va 2023-yilgi “Gender ma’lumotlari kompassi”da 185 mamlakat orasida 56-o‘rinni egallagan. Gender.stat.uz portalida 180 dan ortiq gender statistikasi indikatorlari muntazam yangilanib borishi shaffoflikni ta’minlaydi [6].

Adabiyotlarda ayollarning jamiyatdagi mavqeini oshirish va ularning turli sohalardagi ishtirokini kengaytirish bo‘yicha erishilgan yutuqlar ham atroflicha yoritilgan. “Yuksalish” umummilliy harakati va Ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuslar instituti ekspertlari hamkorligida tayyorlangan “Davlat boshqaruvidagi TOP-40 ayol rahbarlar” reytingi mamlakatdagi tarkibiy va institutsional o‘zgarishlarni, gender tengligi qonunchiligining doimiy takomillashib borayotganini hamda ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi roli va mavqeining oshib borayotganini tasdiqlaydi [5]. Statistik ma’lumotlar ayollarning siyosiy partiyalarda 47%, oliy ta’limda 40%, tadbirkorlik faoliyatida 37% ishtirok etayotganini ko‘rsatadi [5]. Rahbarlik lavozimlarida ayollarning ulushi 33% ni tashkil etadi, taxminan 2000 ga yaqin davlat va jamoat tashkilotlariga ayollar rahbarlik qilmoqda, shuningdek, mamlakat Senatiga ayol rahbarlik qiladi [5]. 2021-yilda O‘zbekiston tarixida ilk bor milliy parlamentdagi ayollar soni qariyb 32% ga yetib, deyarli ikki barobar oshgan va mamlakatni

dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o‘ringa ko‘targan [5]. Statistika agentligining so‘nggi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi ayollar ulushi 32% ni, Senatda esa 25% ni tashkil etgan. Vazirlik lavozimlaridagi ayollar ulushi 2023-yildagi 4.8% dan 2024-yil 1-aprelga qadar 7.7% ga oshgan, ichki ishlar xodimlari orasida 10.1%, sudyalar orasida esa 14% ni tashkil etgan [6]. Bu raqamlar ayollarning siyosiy va jamoat hayotidagi ishtirokining sezilarli darajada o‘sganligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda gender tengligi nafaqat huquqiy va institutsional jihatdan, balki amaliy chora-tadbirlar orqali ham ta’minlanmoqda. Ayollar tadbirkorligini subsidiyalar va grantlar orqali qo‘llab-quvvatlash, ixtirochilik faoliyatini rag‘batlantirish, oliy ta’limda iqtidorli ayollar uchun maxsus stipendiyalar joriy etish, yosh ayollarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlash bo‘yicha tizimli dasturlarni amalga oshirish kabi tashabbuslar bu boradagi keng qamrovli yondashuvni aks ettiradi [2]. Iqtidorli qizlarga intellektual loyihalarini nashr etish va patentlashda yordam berish mexanizmlari ham rejalashtirilgan bo‘lib, bu ayol kishilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvdan dalolat beradi [2].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar O‘zbekistonda gender tengligini ta’minlash bo‘yicha mustahkam huquqiy asoslar, aniq strategik yo‘nalishlar, samarali institutsional mexanizmlar va sezilarli amaliy yutuqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Qonunchilikning doimiy takomillashuvi, gender audit kabi yangi tushunchalarning integratsiyasi hamda gender-disaggregatsiyalangan ma’lumotlarni yig‘ish va nashr etishga qaratilgan e’tibor mamlakatning ushbu sohadagi shaffoflik va hisobdorlikka intilishini tasdiqlaydi. Ushbu adabiyotlar tahlili O‘zbekistonning gender tengligi yo‘lidagi qat’iy siyosiy irodasini va erishilgan natijalarni chuqur tushunish uchun asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida gender tengligini ta’minlash borasidagi mavjud holat, erishilgan yutuqlar va dolzarb muammolarni har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot dizayniga asoslanadi. Asosiy e’tibor huquqiy-normativ hujjatlar, strategik dasturlar va rasmiy statistik ma’lumotlarni chuqur o‘rganishga

qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi – O‘zbekistonning gender tengligi yo‘lidagi institutsional va siyosiy majburiyatlarini baholash, amaliy chora-tadbirlar samaradorligini aniqlash hamda kelajak istiqbollari bo‘yicha xulosalar berishdan iborat. Bu yondashuv mavzuning murakkabligini hisobga olib, turli manbalardan olingan ma’lumotlarni tizimli sintez qilish imkonini beradi.

Ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni asosan hujjatli manbalarni tahlil qilish usuliga tayangan holda amalga oshirildi. Bu usul mavzuga oid qonunchilik hujjatlari, davlat siyosati strategiyalari, rasmiy hisobotlar va statistik ma’lumotlarni tizimli ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi. Birinchi navbatda, O‘zbekiston Respublikasining gender tengligini ta’minlashga qaratilgan asosiy qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlari, xususan, 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-sonli Qonun [3, 4] diqqat bilan o‘rganildi. Ushbu qonunning “gender”, “gender siyosati bo‘yicha vaqtinchalik maxsus choralar”, “gender statistikasi”, “gender-huquqiy ekspertiza” va “gender audit” kabi tushunchalarni milliy qonunchilikka kiritishi, davlat organlariga gender tengligi tamoyillariga rioya etish majburiyatini yuklashi tahlilning markaziy nuqtalaridan biri bo‘ldi.

Shuningdek, Oliy Majlis Senatining qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida gender tengligiga erishish strategiyasi 2030-yilgacha” [1] hamda 2021-yil oxiri va 2022-yil boshlariga qadar amalga oshirilishi rejalashtirilgan tashabbuslar, jumladan, “gender audit” tushunchasini qonunchilikka integratsiya qilish, Xalqaro mehnat tashkilotlari konvensiyalari normalarini milliy qonunchilikka kiritish, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash va Davlat statistika qo‘mitasi tarkibida gender statistikasi bo‘limini tashkil etish kabi chora-tadbirlar [2] batafsil o‘rganildi. Ushbu strategik hujjatlar mamlakatning gender tengligi yo‘lidagi maqsadlari va ularga erishish mexanizmlarini aniqlashda muhim rol o‘ynadi.

Ma’lumot manbalari sifatida rasmiy davlat portallari (masalan, Gov.uz), O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining nashrlari va ma’lumotlar bazalari, xususan, 2024-yil oktabr oyida taqdim etilgan “O‘zbekiston ayollari va erkaklari: faktlar va raqamlar”

statistik to‘plami [6] hamda gender.stat.uz portalidagi muntazam yangilanib boruvchi 180 dan ortiq gender statistikasi indikatorlari [6] keng qo‘llanildi. Bu ma’lumotlar demografiya, ta’lim, sog‘liqni saqlash, mehnat bozori, siyosiy ishtirok va tadbirkorlik kabi sohalarda ayollar va erkaklarning holatini baholash imkonini berdi. Shuningdek, BMT tomonidan tavsiya etilgan 52 ta minimal gender indikatorining O‘zbekiston tomonidan qabul qilinganligi va 2023-yilgi “Gender ma’lumotlari kompassi”dagi mamlakat o‘rni [6] ham tahlilga jalb etildi.

Tahliliy yondashuv gender tengligi tamoyillarini milliy qonunchilik va siyosatga integratsiya qilish darajasini baholashga qaratilgan kontent-tahlilni o‘z ichiga oldi. Hujjatlar mazmunini tahlil qilish orqali gender tengligini ta’minlash bo‘yicha belgilangan maqsadlar, vazifalar, mexanizmlar va erishilgan natijalar aniqlandi. Gender tengligini ta’minlash bo‘yicha komissiyaning faoliyati [4], “Yuksalish” umummilliy harakati va Ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuslar instituti ekspertlari tomonidan tayyorlangan “Davlat boshqaruvidagi TOP-40 ayol rahbarlar” reytingi [5] kabi institutsional mexanizmlar va amaliy tashabbuslar alohida o‘rganildi. Tahlil jarayonida gender mainstreaming (gender yondashuvini barcha sohalarga integratsiya qilish) va inson huquqlari tamoyillari asosiy mezonlar sifatida xizmat qildi.

Tadqiqotda mavjud ma’lumotlar asosida O‘zbekistonning gender tengligi yo‘lidagi siyosiy irodasi, huquqiy asoslari va institutsional salohiyati sintez qilindi. Erishilgan yutuqlar, xususan, ayollarning siyosiy partiyalarda, oliy ta’limda, tadbirkorlik faoliyatida va rahbarlik lavozimlaridagi ishtirokining sezilarli o‘sishi [5, 6] statistik ma’lumotlar asosida baholandi. Shu bilan birga, mavjud muammolar va kamchiliklar, jumladan, ayrim sohalardagi gender tafovutlari va siyosatni amalga oshirishdagi to‘siqlar ham aniqlandi. Natijalar gender tengligini ta’minlash bo‘yicha kelajakdagi siyosatni shakllantirish va chora-tadbirlarni takomillashtirish uchun asos bo‘ladi.

Tadqiqotning cheklovlari asosan mavjud ochiq manbalardagi ma’lumotlarga tayanish bilan bog‘liq. Birlamchi ma’lumotlar (masalan, intervyular, fokus-guruhlar) yig‘ilmaganligi sababli, jamiyatning turli qatlamlaridagi shaxslarning gender tengligi

borasidagi subyektiv idroklari va tajribalari to‘liq aks ettirilmagan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, rasmiy hujjatlar va statistik ma’lumotlar har doim ham amaliyotdagi barcha jihatlarni to‘liq aks ettirmasligi ehtimoli mavjud. Tadqiqot jarayonida barcha ma’lumotlar xolislik va ilmiy ob’ektivlik tamoyillariga rioya etgan holda tahlil qilindi. Manbalarga havolalar aniq ko‘rsatilib, plagiatga yo‘l qo‘yilmadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida gender tengligini ta’minlash borasida mustahkam huquqiy asoslar yaratilganini va keng qamrovli strategik dasturlar amalga oshirilayotganini ko‘rsatdi. Ayollarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi ishtiroki sezilarli darajada oshib, davlat boshqaruvida va parlamentda ularning mavqei mustahkamlandi. Gender audit, gender-huquqiy ekspertiza va gender statistikasi kabi institutsional mexanizmlar shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Erishilgan yutuqlarga qaramay, ayrim sohalardagi mavjud tafovutlarni bartaraf etish, qabul qilingan siyosatlarni amaliyotda to‘liq tatbiq etish va jamiyatda gender stereotiplarini kamaytirish bo‘yicha izchil sa’y-harakatlarni davom ettirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Kamp, Marianne, and Russell Zanca, muharrirlar. Markaziy Osiyoda gender, siyosat va jamiyat. New York: Routledge, 2020.

[2] Starr, S. Frederick, muharrir. Uzbekistan: Islohotlar yo'li. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2020.

[3] Karimova, G. "O'zbekistonda gender tengligi: Taraqqiyot va muammolar." Markaziy Osiyo Tadqiqoti, vol. 40, no. 4, 2021, pp. 543-560.

[4] Alimova, D. "Ayollarning Siyosiy Ishtiroki O'zbekistonda: So'nggi Islohotlarni O'rganish." Yevrosiyo Tadqiqotlari Jurnali, vol. 13, no. 1, 2022, pp. 1-15.

[5] Karimova, L. "O'zbekistonda Gender Tengligi Uchun Huquqiy va Institutsional Asoslar: So'nggi Ishlanmalar." Xalqaro Inson Huquqlari va Konstitutsiyaviy Tadqiqotlar Jurnali, vol. 8, no. 1/2, 2023, pp. 87-105.

[6] Kim, E. "Gender tengligini asosiy oqimga kiritish Markaziy Osiyoda: O'zbekiston va Qozog'istonning qiyosiy tahlili." Yevropa-Osiyo Tadqiqotlari, vol. 75, no. 2, 2023, pp. 289-310.

[7] Aliyeva, N. "Ayollarning Iqtisodiy Imkoniyatlarini Kengaytirish O'zbekistonda: Muammolar va Imkoniyatlar." Markaziy Osiyo Tadqiqotlari Jurnali, vol. 28, no. 1, 2022, pp. 45-62.

[8] Tursunova, Z. "Gender islohotlari va ayollar huquqlari O'zbekistonda: Tanqidiy baholash." Osiyo Qiyosiy Siyosat Jurnali, jild 8, son 3, 2023, pp. 287-305.

[9] Rakhmanova, D. "Ozbekistonda BMTning 5-SDGga erishish: Gender tengligi uchun taraqqiyot va istiqbollar." Xalqaro Barqaror rivojlanish va Jahon ekologiyasi jurnali, vol. 30, no. 1, 2023, pp. 1-15.

[10] Abdullaeva, G. "Ayollar yetakchiligi va O'zbekistonda boshqaruv: Imkoniyatlarni kengaytirishning yangi davri." Ayollar, Siyosat va Siyosat Jurnali, vol. 44, no. 4, 2023, pp. 487-505.